

קדימה צעדי! אחורה פני!

ענת גרנית-הכהן, אישה עבריייה אל הדגל: נשות היישוב בשירות הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשע"א, 420 + [4] עמ'

נשים היו כ־10 אחוזים מ־30,000 המתנדבים היהודים מארץ־ישראל ששירתו במסגרות שונות של הצבא הבריטי בזירת המזרח התיכון בשנים 1942–1946. המחקר ההיסטורי העניק לרוב הגברי תשומת לב רבה, שהגיעה לשיא עוד בשנות השמונים של המאה הקודמת, כאשר השלים יואב גלבר את חיבורו המונומנטלי 'תולדות ההתנדבות'.¹ לעומת זאת סיפור המיעוט הנשי, גם אם לא הושתק לחלוטין, בוודאי הועמד בצל.

לקראת סיום ספרה המצוין מנתחת ד"ר ענת גרנית-הכהן את הסיבות ל'היעלמות' סיפורן של המתנדבות הללו. לטענתה חלק לא מבוטל מהאחריות נופלת דווקא על המתנדבות עצמן, שנמנעו מלהשתמש בשירותן הצבאי כמנוף לקידום אינטרסים מגדריים (להבדיל מאינטרסים כלל־ציוניים). על 'החמצה' זו, היא מספרת, הטיחה בהן עוד בשנת 1964 רחל כצנלסון־שזר, אשת הנשיא השלישי של מדינת ישראל ולוחמת ידועה לשיפור מעמד האישה, מנה גדושה של ביקורת פומבית. במהלך קבלת פנים חגיגית לכבוד הופעת ספרה של ברכה חבס 'בנות חיל: ספר אי־טיאס', לקט אנקדוטות העוסק במתנדבות, גערה כצנלסון־שזר במוזמנות: 'אתן

1 י' גלבר, תולדות ההתנדבות, א-ד, ירושלים תשל"ט-תשמ"ד.

הלכתן לצבא וחזרתן משם אותן נשים – למטבח ולילדים... מדוע לא השתניתן?' (עמ' 368).

כצנלסון־שזר הגזימה. רבות מהמגויסות עבדו לאחר נישואיהן מחוץ לביתן, ומקצתן אף פיתחו קריירות אישיות מכובדות. לפי חשבונה של גרנית-הכהן שתיים מן המתנדבות היו לחברות כנסת, אחת מונתה לשגרירה, ואחרות פנו לקריירה אקדמית (עמ' 363). הגם שאי אפשר להוכיח כי בחירתן של נשים אלה הושפעה מהתפקידים הצבאיים שמילאו בזמן המלחמה, אין ספק שבמסגרת השירות הצבאי חוו חוויות שהשאירו עליהן רושם לכל חייהן, ואף נוצרה עבורן הזדמנות לפתח את יכולותיהן האינדיווידואליות.

גם מנקודת ראות כללית יותר אין לשלול את הממד המגדרי של התגייסות הנשים הארץ-

אודות המתנדבות ושירותן, והתוצאות בהחלט מרשימות. בזכות עבודה מדוקדקת היא הצליחה לבנות דיוקן של המתנדבות המבליט כמה איכותית והטרורגנית הייתה קבוצה זו. שלא כמצופה, לא כולן היו רווקות אשכנזיות מבתיים ומקיבוצים חילוניים שהשתייכו ליישוב המאורגן. היו בהן גם נשים מזרחיות, יותר ממאה אימהות שהשאירו את ילדיהן בבית – תופעה ללא אח ורע בכל צבא סדיר אחר באותם הימים – בנות מבתיים דתיים וגם חברות בלח"י. בהיעדר מסגרות חברתיות כלל-יישוביות בתקופת המנדט, ספק רב אם ללא חוויית השירות בצבא הבריטי, יכלו נשים יהודיות מרקע שונה כל כך להגיע לרמה כה גבוהה של שיתוף פעולה. למרבה האירוניה שימש אפוא הצבא הבריטי כור ההיתוך הראשון בתולדות הציונות.

המניע העיקרי להתנדבותן של רוב הנשים היה האמונה במשמעות הלאומית של שירות זה. הן עזבו בית, משפחה וארץ מתוך הכרה בצורך לעשות כן בשעה כה קשה, לא רק לתנועה הציונית אלא לעם היהודי כולו. גרנית-הכהן מדגישה נקודה זו בתארה את תופעת ההתנדבות בכלל והתנדבות הנשים בפרט כמקרה מבחן לשאלת הזהות הלאומית, הדתית והתרבותית. חלקים ניכרים מהספר מוקדשים לביסוס טענה זו ולהבלטת התמודדות הנשים עם האתגר שהציב השירות – תחת דגל זר ובארץ נכר – לזהותן כציוניות ויהודיות. ראויים לציון מיוחד שני פרקים מרתקים המנתחים התמודדות זו: בפרק 7 נדונות מערכות הקשרים השונות של הנשים, כולל מטבע הדברים יחסים אינטימיים ('אסורים' בלשון הזמן) שנקשרו בין כמה מהמתנדבות לבין לא-יהודים (נשים וגברים ששירתו בצבא הבריטי, בדרגות שונות) שעמם הן באו במגע; ובפרק 8 נדונים היחסים בין המתנדבות לבין הקהילות היהודיות במצרים ובלוב שבסביבתן הן שירתו

ישראליות לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. כפי שמציינת גרנית-הכהן, בעצם שירותן הן העזו לפרוץ לתוך 'מעוז הגבריות' המסורתי, הכוחות המזוינים, ובכך קראו תיגר על יכולתם של גברים לשלוט בחייהן של נשים. בהשוואה לאימותיהן מדורי דורות ואף בהשוואה לאחיותיהן בכמה מדינות אחרות, הייתה זו פעולה חלוצית ויוצאת דופן, לא רק בתולדות העם היהודי אלא גם בקנה מידה עולמי. בעוד שבכל שאר הארצות שנשים שירתו בהן בצבא בתקופה זו היה גיוסן יזמה של השלטונות (הגבריים), בארץ-ישראל הייתה ההתגייסות פרי יזמה של ארגון נשי אזרחי, 'מועצת ארגוני נשים'. יתרה מזו, שלא כבבריטניה ובברית-המועצות ואפילו בגרמניה הנאצית, שבכולן חויבו נשים בקטגוריות מסוימות להתגייס לצבא על פי חוק, התגייסותן של נשות היישוב הייתה בהתנדבות ולא מחובה. מתנדבות אלה, וכן המתנגדים להם, היו מודעים היטב להשלכות של המעשה החלוצי ויוצא הדופן שעשו. סימנים לכך הם המאבק שניהלו כמה ממנהיגי היישוב (הגברים), ובראשם יצחק טבנקין, נגד ההתגייסות הנשית מחד גיסא, והעקשנות של המתנדבות ושל תומכיהן לפעול למען הצלחת מפעל הגיוס מאידך גיסא.

מי היו נשים אלה? וברמה היום-יומית – מה הן עשו באותן שנות שירות? התשובות על שאלות אלה הן לב ספרה של גרנית-הכהן, והיא מקדישה להן שישה מעשרת פרקיו. בשאר הפרקים היא דנה ביזמת הגיוס ובהתייחסויות השונות ביישוב לנושא (פרקים 1-2), בתהליכי השחרור מהצבא (פרק 9), ובהערכת פרק זה בהיסטוריה של התנועה הציונית ('אחרית דבר'). פרקי הליבה, העוסקים במתנדבות עצמן, הם מלאכת מחשבת. כמיטב המסורת המדעית השקיעה גרנית-הכהן מאמץ מחקרי ניכר בעיון אינטנסיבי במקורות ארכיוניים בארץ ובחו"ל במטרה להשיג מידע על

בצה"ל. למעשה ההפך הוא הנכון. מרגע שלבשו מדים קיבלו המתנדבות לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה כמעט כמוכנים מאליהם את כללי ההתנהגות שהכתיב העולם הצבאי הגברי. רובן שוכצו במקצועות צבאיים 'נשיים' – אחיות בבתי חולים, טבחיות ופקידות. המיעוט שזכו לשרת ביחידות 'גבריות' יותר, מילאו תפקידים של תומכות לחימה, כגון נהגות, שוטרות ואלחוטניות, ושימשו לכל היותר כוח עזר לעולם הגברי. אל ליבת העשייה הצבאית – לחימה – לא הורשתה, וכנראה אף לא ניסתה, אף אחת להגיע.

שלוש שנים לאחר תום מלחמת העולם השנייה וחזרת המתנדבות לארץ-ישראל ירש צה"ל צופן התנהגות זה ואף הרחיבו. הגם שנשים נכללו בהסדר גיוס החובה במדינת ישראל כבר מראשיתו, התייחס אליהן הממסד הצבאי שנים רבות כבלתי שוות לגברים. המתנדבות לשעבר לצבא הבריטי תרמו להנצחת תפיסה זו, בעיקר באישן תפקידים מרכזיים בחיל הנשים (ח"ן), המסגרת הצבאית שקיבעה יותר מכול את מעמד האישה בצבא.² חמש מפקדות הח"ן הראשונות היו מן המתנדבות לצבא הבריטי, וכמותן בעלות תפקידים פיקודיים ומנהליים מרכזיים בחיל. המורשת שהביאו אתן, ושהנחילו לדורות הבאים של מעצבי מדיניות הביטחון בישראל, לא הייתה פמיניסטית כלל. אי לכך לא יכלו לשנות או אפילו למתן את הסגנון הפטריארכלי והשוביניסטי שהיה לאחד מסימני ההיכר של צה"ל עד שנות התשעים.

בעשור האחרון כידוע חלו שינויים רבים ביחסו של צה"ל לכוח אדם נשי. הח"ן בוטל, ומקצועות צבאיים רבים, כולל מקצועות קרביים, נפתחו למגויסות המעוניינות לעסוק בהם. אולם למרות זאת, וכפי שמראה מחקריה של אורנה ששון-לוי,

והמפגשים שלהן עם שארית הפלטה באירופה. גם חיי היום-יום של המתנדבות בזמן שירותן באיי-טי-אס (ATS, Auxiliary Territorial Services); חיל העזר לנשים בצבא [היבשה] הבריטי) ובווא"ף (WAAF, Women's Auxiliary Air Force); חיל העזר לנשים של חיל האוויר הבריטי) זוכים לתיאור מפורט. גרנית-הכהן עוקבת בדיוקנות אחר שיבוץן של המתנדבות במקצועות צבאיים שונים, ומפרטת באילו תפקידים שירתו ולאילו תפקידים לא שובצו. למשל מסיבות שונות לא שירתו נשים מארץ-ישראל בחיל העזר של הצי הבריטי (עמ' 173, הערה 2). מעניינים במיוחד תיאורי חוויותיהן של הנשים 'לאחר שעות העבודה' והרגלי הבילוי והפנאי שלהן בתקופת שירותן, למשל בלילות שבת (עמ' 302-305) ובחגים דתיים ולאומיים (עמ' 306-313). תיאורים אלה, כמו הספר כולו, כתובים בסגנון בהיר ורהוט, ומלווים באפראט המדעי המקובל (הספר מבוסס על עבודת דוקטור שכתבה המחברת בהדרכתה של מרגלית שילה באוניברסיטת ברא"ל) וככמה וכמה תצלומים ואיורים, שנלקטו ממקורות מגוונים.

לזכותו של הספר ייאמר שהוא מציל מתהום השכחה קבוצה שעד כה לא זכתה למחקר ראוי. המחברת אינה מנסה להכתיר את הנשים שחקרה בכתרים לא להן, ואינה מתארת אותן כפמיניסטיות במובן העכשווי והאידאולוגי של המונח. אף שבוודאי הייתה להן מודעות מגדרית, המתנדבות לצבא הבריטי בתקופת מלחמת העולם השנייה לא היו בנות דמותה של אליס מילר, שנאבקה על זכותה להתקבל לקורס טיס בצה"ל, ושזכתה בעתירתה לבג"ץ נגד שר הביטחון והרמטכ"ל בעניין זה בשנת 1994, ובכך פתחה פתח לשילובן של נשים כטייסות בחיל האוויר הישראלי, ולא דמו לאלפי הנשים שבשנים לאחר מכן עמדו על זכותן להשתלב כשוות במקצועות לחימה רבים

2 א' ששון-לוי, זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים תשס"ו.

כמוכן אין להאשים את המתנדבות הארץ-ישראליות לצבא הבריטי בכל התחלואים האלה. אולם מי שהמשיכו לשירות בצבא הישראלי נושאות בחלק מהאחריות לכך שזמן כה רב לא נעשה מאמץ להכניס רוח אחרת לצה"ל, ובאמצעותו לחברה הישראלית בכללותה. לכן אף שספרה של גרנית-הכהן עושה צדק היסטורי עם קבוצה ייחודית זו, במשתמע הוא גם מבקר את חברותיה. אין ספק שהנשים העבריות שנענו לקריאה לדגל במלחמת העולם השנייה תרמו רבות לשמו הטוב של היישוב ולתרומתן החיובית של בנות היישוב. אולם בסופו של דבר רשאי הקורא לשאול – כפי ששאלה כצנלסון-שזר בזמנה – אם לא יכלו לעשות יותר ולהשפיע גם על החברה שאליה חזרו. אילו השתדלו יותר, אולי הייתה נבנית בישראל מוקדם יותר חברה צודקת יותר.

צה"ל נשאר ביסודו צבא ממוגדר, המעצים את ההבדלים המגדריים בין חיילים לחיילות ולאחר מכן משתמש בהם כדי להצדיק את הבנייתם מלכתחילה ואת קיומו הנמשך של אי השוויון בין המינים בשורותיו.³ השפעת המשטר המגדרי של הצבא הישראלי, המבוסס על חלוקת עבודה ועל מבני כוח ממוגדרים, מעולם לא הייתה מוגבלת לצה"ל בלבד. בגלל מרכזיותו של הצבא בחברה הישראלית – או לפחות בחלקים גדולים שלה – חלחלה השפעה זו לתחומים נוספים רבים. ואכן למרות כל השינויים שהוזכרו, עדיין תקפים דבריה של דפנה יזרעאלי מלפני יותר מעשור: 'היחסים בין הצבא למעמד הנשים בחברה הישראלית הם מעגליים. דינמיקה של היזון חוזר מובילה מרחיקתן של נשים לשוליים בצבא אל נחיתותן של נשים בחיים האזרחיים וחוזר חלילה'.⁴

4 ד' יזרעאלי, 'מגדר בשיירות הצבא בצה"ל', תיאוריה וביקורת, 14 (1999), עמ' 104-105. Society, 21 (2007), pp. 481-507

3 O. Sasson-Levy, 'Contradictory Consequences of Mandatory Conscriptioin: The Case of Women Secretaries in the Israeli Military', *Gender and*